

6ο - Ο Γολγοθάς των σπουδών

Στο καθολικό οκοτροφείο της Αθήνας

Μετά το τέλος του εξαταξίου Γυμνασίου, βρέθηκα στην Αθήνα. Γράφομαι δωρεάν στο φροντιστήριο του Παπαγεωργίου με τη μεσολάβηση του καθηγητή μου, του κ. Φωκά. Η παρακολούθηση μαθημάτων στο φροντιστήριο ήταν καθοριστική για την επιτυχία μου, γιατί μπήκα στο πνεύμα των εξετάσεων και οργάνωσα κατάλληλα τη μελέτη μου.

Τις πρώτες βραδιές με φιλοξένησε ο πατέρας μου στο δωμάτιό του. Σε λίγες μέρες μου ανακοινώνει ότι φρόντισε να βρει ένα δωμάτιο, για να μένω μόνος μου και να μπορώ να διαβάζω απερίσπαστος. Ομολογώ χάρηκα πάρα πολύ που επί τέλους ο πατέρας μου άρχισε να νοιάζεται για μένα. Την άλλη μέρα, βρεθήκαμε σε αυτό το σπίτι, κάπου στα Πετράλωνα. Μα αυτό δεν ήταν δωμάτιο, ήταν ένα πέραςμα, δίπλα ακριβώς από ένα βρώμικο, τούρκικο αποχωρητήριο! Όλοι οι ένοικοι μπαινόβγαιναν όλη την ώρα περνώντας από δίπλα μου. Άσε που η μπόχα ήταν αφόρητη. Τη νύχτα την πέρναγα έξω, για να μην αναπνέω τη βαριά μυρωδιά. Έτσι διαψεύστηκε ξανά και η ξαφνική «γενναιοδωρία» του πατέρα μου, που απλώς ήθελε να με ξεφορτωθεί, για να κάνει μόνος τη ζωή του, αδιαφορώντας για την κατάσταση αυτή, που ασφαλώς τη γνώριζε από πριν.

Ένιωσα ξένος μέσα σε μια δαιδαλώδη και αφιλόξενη πόλη. Καταριόμουνα τη μοίρα μου και ζήλεψα τα παιδιά που είχαν γονείς που τα στηρίζουν. Οι ελπίδες, που τον τελευταίο καιρό είχαν αναπτερωθεί με τη βοήθεια του φροντιστηρίου, άρχισαν να ξεθωριάζουν, σαν κάποιος να τις έσβησε σε μια στιγμή. Μάζεψα τα λιγοστά μου υπάρχοντα και, μόλις που φώτισε η αυγή, πήρα τους δρόμους. Άγνωστος μεταξύ αγνώστων, χωρίς να υπάρχει ίχνος ελπίδας. Όλα τα σχέδιά μου για το μέλλον ναυάγησαν μέσα σε λίγες ώρες. Η ζούγκλα της μεγαλούπολης έκανε όλα τα δυσάρεστα συναισθήματα να φαίνονται μεγάλα, όπως ήταν κι εκείνη. Οι πινακίδες της πόλης ορθώνονταν μπροστά μου, σαν να έγραφαν «ΑΔΙΕΞΟΔΟ» παντού! Στην πορεία μου βρέθηκα μπροστά

σε μια εκκλησιά. Μπήκα μέσα, πλησίασα στο εικονοστάσι της Παναγιάς, γονάτισα και άρχισα να προσεύχομαι. Η βοήθειά της ήταν η τελευταία μου ελπίδα. Η συμπόνια της είχε στεριώσει για καλά μέσα στην καρδιά μου και την παρακαλούσα να μου δώσει σανίδα σωτηρίας στο πέλαγος που είχα ριχτεί. Βγαίνοντας από την εκκλησιά, πήρα τη μεγάλη απόφαση: «Θα γυρίσω στο χωριό μου και θα κάτσω να διαβάσω εκεί, χωρίς βοήθεια. Θα ξανάρθω τον Σεπτέμβρη για τις εξετάσεις και βλέπουμε τι θα γίνει παραπέρα...».

Καθώς βάδιζα στον δρόμο, δυνατός θυμός με κυρίευσε πάλι για τον πατέρα μου και τον διέγραψα εντελώς από τη ζωή μου, για μια ακόμα φορά. Πριν φύγω για το χωριό μου, θα έπρεπε να επισκεφτώ το φροντιστήριο για να ανακοινώσω την απόφασή μου στον κ. Παπαγεωργίου και να τον ευχαριστήσω που με δέχτηκε να παρακολουθώ δωρεάν. Το φροντιστήριό του ήταν στην οδό Ακαδημίας. Περιπατώντας αφηρημένος, για μια στιγμή έχασα τον προσανατολισμό μου και βρέθηκα κάπου στην Πανεπιστημίου. Σε μια στιγμή, τι να δω; Σαν από μια απίστευτη σύμπτωση, διακρίνω ανάμεσα στο πλήθος τον φίλο μου τον Θανάση! Ο Θανάσης είχε κατεβεί λίγες μέρες νωρίτερα από μένα και είχε αποφασίσει να δώσει εξετάσεις στη Σχολή των Ευελπίδων, για να γίνει αξιωματικός, μια και δεν είχε χρήματα να σπουδάσει. Αυτό βέβαια θα έκανα κι εγώ, αν δεν ήμουν γιος κομμουνιστή. Όμως για μένα όλες αυτές οι σχολές ήταν απαγορευτικές.

Αγκαλιαστήκαμε με τον Θανάση, τον κοίταξα καλά - καλά και σκέφτηκα: Τι τύχη ήταν και αυτή, να συναντηθούμε σε τούτη δω τη μεγαλούπολη! Ανάμεσα στα δύο εκατομμύρια ανθρώπους, έτυχε εκείνη τη δύσκολη στιγμή να λοξοδρομήσω και να συναντήσω, ποιον; Τον φίλο μου τον Θανάση, που και στο Γυμνάσιο τον είχα συναντήσει πάλι τυχαία, για να μου δώσει την ιδέα να απευθυνθώ στο εκκλησιαστικό οικοτροφείο, τεντώνοντας έτσι με μια κίνηση το νήμα της προσωπικής μου ζωής. «Όπως τότε, έτσι ίσως και τώρα! Λες κάτι να μου προτείνει;», σκέφτηκα καθώς του μιλούσα. «Αυτός με συμπονά και με βοηθάει να ξεκολλήσω το μυαλό μου από το αδιέξοδο...»

Και το προαίσθημα αυτό επιβεβαιώθηκε από την εξέλιξη της συζήτησής μας.

- Θανάση μου, φεύγω για το χωριό. Τελείωσαν όλα. Δυστυχώς δεν υπάρχει καμιά ελπίδα για μένα να σπουδάσω! Και του εξιστορώ όλα τα γεγονότα.
- Όχι, μου λέει, δεν θα επιστρέψεις στο χωριό. Εγώ μένω δωρεάν σε ένα καθολικό οικοτροφείο, εδώ πιο πέρα, στην Αχαρνών. Μας δίνουν κι ένα καρβέλι ψωμί κάθε μέρα και το φαγητό είναι πολύ φτηνό. Νομίζω ότι υπάρχουν άδεια δυο ακόμα κρεβάτια.

Και, με ένα σταράτο και συνωμοτικό ύφος, ο Θανάσης γυρίζει και μου λέει:

- Θα πάμε λοιπόν παρέα εκεί. Εγώ θα σου δείξω ποιος είναι ο Διευθυντής. Είναι καθολικός παπάς και τον λένε πατέρα Ειρηναίο. Άκου τώρα με προσοχή τι ακριβώς θα κάνεις. Καταρχήν, μόλις πας στο γραφείο του, θα τον αποκαλέσεις πατέρα, όχι πάτερ. Νευριάζει όταν τον αποκαλούν έτσι στην καθαρεύουσα. Θα του πεις με πολύ ευγενικό τρόπο ότι θέλεις να σπουδάσεις και δεν σε βοηθάει κανένας οικονομικά, όπως εξ άλλου είναι και η πραγματικότητα. Αυτά όμως δεν θα τα πεις με κλάψα και κακομοιριά, αλλά με θάρρος και αξιοπρέπεια. Εντάξει;»
- Ναι, ναι!, του λέω.

Κι ένα χαμόγελο, που έφτανε ως τα αυτιά μου, ξαναφούντωσε την ελπίδα, αυτή ίσως που με είχε οδηγήσει στο μακρινό εκείνο εκκλησάκι της Αγίας Ανάληψης, όπου ως παιδί συνάντησα για πρώτη φορά τον Θανάση και συμφωνήσαμε να γίνουμε φίλοι. «Έγινε πάλι το θαύμα της», έλεγα μέσα μου, σαν να ήταν η Ανάληψη κάποια αγία γυναίκα! Κάτι θα ήξερε η μάνα μου και με έστειλε να την προσκυνήσω στην τελευταία τάξη του Δημοτικού. «Ωχ Θεέ μου, και αν δεν με κάνουνε δεκτό; Βοήθα Παναγιά μου, βοήθα Παναγιά μου», επαναλάμβανα μέσα μου. Ο Θανάσης μου μιλούσε κι εγώ ήμουν αλλού.

- Έλα, σύνελθε, μου λέει, έχω το προαίσθημα ότι θα σε δεχτεί ο καθολικός διευθυντής, γιατί είναι πολύ καλός άνθρωπος. Θα σε δει μάλιστα αδύνατο και κοκαλιάρη, όπως είσαι, και θα σε

λυπηθεί, αλλά πρόσεξε, να κάνεις αυτά που σου είπα. Τίποτα άλλο!

Δεν κατάλαβα πώς φτάσαμε στο οικοτροφείο, Αχαρνών 246. Εγώ κατευθύνθηκα στο γραφείο του πατέρα Ειρηναίου και η καρδιά μου πήγαινε να σπάσει από την αγωνία, ενώ ο Θανάσης, παρακολουθούσε από απόσταση τη σκηνή. Εγώ, μόλις μπήκα στο γραφείο, συνηθισμένος καθώς ήμουν από τους δικούς μας παπάδες, του κάνω μια βαθιά μετάνοια και πάω να του φιλήσω το χέρι οπότε, την ώρα που τον προσκυνούσα, ακούω μια νευριασμένη φωνή να μου λέει:

- Σήκω πάνω παιδί μου! Τι με πέρασες, για κανένα κοιλαρά Δεσπότη; Πες μου τι θέλεις, σε ακούω.

Τα έχασα με την αναπάντεχη αυτή αντίδραση. Κοιτάω τον Θανάση απέναντι και τον βλέπω να έχει τη γροθιά του στο στόμα και να τη δαγκώνει, σαν να μου έλεγε με τη γλώσσα του σώματος: «Αχ, κακομοίρη μου! Τι είναι αυτά; Μούσκεμα τα έκανες» και καθώς έφευγε από τα νεύρα του, μου έκανε στα γρήγορα την κίνηση της μετάνοιας με ένα ερωτηματικό στο μέτωπό του.

Κατάλαβα τότε τι έγινε και γρήγορα, ευτυχώς, ανάκτησα το θάρρος μου, γιατί ο λόγος που νευρίασε ο ιερωμένος σήμαινε πως είχα να κάνω με έναν άνθρωπο γνήσιο και ταπεινό. Αυτό μου άρεσε και, πολύ απλά, του είπα:

- Πατέρα, σας παρακαλώ να με πάρετε στο οικοτροφείο σας, γιατί ετοιμάζομαι για τις εισαγωγικές εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο και δεν έχω χρήματα να νοικιάσω δωμάτιο, ούτε και κανένα να με βοηθήσει. Αν δεν βρω κάπου να μείνω, θα αναγκαστώ να τα εγκαταλείψω.
- Πώς ήρθες εδώ; Ξέρεις κανέναν απο δω μέσα;
- Ναι Πατέρα, τον Θανάση. Ήμασταν μαζί στο ίδιο Γυμνάσιο και στο οικοτροφείο της Μητρόπολης, στα Τρίκαλα.
- Ε, τότε γίνεσαι δεκτός.
Βγαίνω έξω, πάω κατευθείαν στον Θανάση, που μου είπε!
- Σου είπα εγώ ρε να του κάνεις μετάνοιες; Τα θαλάσσωσες. Τέλος πάντων, τι σου είπε;
- Μ' έκανε δεκτό! Και από τη χαρά μας αγκαλιαστήκαμε.

Πόσο ευτυχισμένος αισθάνθηκα από αυτή την απρόσμενη εξέλιξη! Ένωσα ότι κάποιο αόρατο χέρι με προστάτευε και εμφανιζόταν πάντα την τελευταία στιγμή. Ποτέ όμως νωρίτερα! Αυτό μου έδωσε θάρρος κι ελπίδα, πως, τελικά, είχε βάση η σιγουριά και η αισιοδοξία της μάνας μου. Πήγα κατευθείαν στο αναγνωστήριο και δεν σταμάτησα να διαβάζω μέχρι τα μεσάνυχτα.

Ξανά στο δίχτυ της πείνας

Φαγητό δεν προέβλεπε ο κανονισμός για μας τους φιλοξενούμενους στο οικοτροφείο. Δεν το επέτρεπαν εξάλλου τα οικονομικά του. Έτσι, βρέθηκα πάλι μπλεγμένος στα πλοκάμια της πείνας. Ευτυχώς, είχα εκείνο το καρβέλι το ψωμί που μας έδιναν καθημερινά και με συντηρούσε μέχρι να βρω κάτι άλλο να φάω. Ελάχιστο χαρτζιλίκι μου έστελνε τότε-τότε η μάνα μου. Ποιος ξέρει πώς κατάφερνε να το βρει, αφού δεν ήταν άνθρωπος του χωραφιού και η υγεία της σε κακό χάλι. Ο πατέρας μου ήταν κάπου εκεί στην Αθήνα και ούτε ενδιαφέρθηκε να μάθει πού πήγα μετά το φιάσκο της φιλοξενίας του, δίπλα στην τουαλέτα. Όμως η πείνα έχει και τις συνέπειές της. Άλλο να πεινάς στο χωριό σου και άλλο να πεινάς στη μολυσμένη και κοσμοπλημμυρισμένη Αθήνα. Τα μικρόβια παραμονεύουν να βρουν αδύνατους οργανισμούς για να σε στείλουν στον άλλο κόσμο. Αυτή είναι η δουλειά τους. Γενικότερα, οι πρώτες γρίπες που εμφανίζονταν κάθε εποχή, άρχιζαν πάντα από μένα!

Δεν μπορείς όμως να ζήσεις μόνο με ψωμί. Και, το χειρότερο, να πεινάς χωρίς καμιά ιδέα πως κάτι θα άλλαζε. Από πού άραγε; Να περνάς από τις ταβέρνες, να βλέπεις τους άλλους να τρώνε, να νιώθεις τις μυρωδιές να σου τρυπάνε προκλητικά τη μύτη κι εσύ να τα βάζεις με τη ζωή σου. Μια φορά, είχα μιάμιση δραχμή στην τσέπη μου και, περνώντας από μια ταβέρνα, αποφάσισα να μπω μέσα. Κάθισα σε ένα απομακρυσμένο τραπέζι σε μια γωνία της ταβέρνας μακριά από τους υπόλοιπους, έτσι ώστε οποιαδήποτε συνομιλία που θα γινόταν με το γκαρσόνι να μην την άκουγαν οι συνδαιτυμόνες, γιατί ντρεπόμουν. Γιατί η φτώχεια και η ντροπή πάνε μαζί. Έρχεται λοιπόν το γκαρσόνι και του λέω ψιθυριστά: «Μου βάζεις σε παρακαλώ μιάμιση δραχμή φασολάδα;» κι αυτός

με κοιτάει με ένα μειδίαμα ειρωνείας και σαρκασμού και μου λέει με μια βροντερή φωνή, που ακούστηκε μέχρι την άλλη άκρη της αίθουσας: «Τι έκανε λέει; Άκουσα καλά; Μιάμιση δραχμή φασολάδα; Δηλαδή, «ολίγα των ολίγων» φασολάδα; Χα ... χα!».

Εκείνη τη στιγμή πολλοί συνδαιτυμόνες σταμάτησαν το φαγητό τους και κοίταξαν προς εμένα. Εγώ δε, να ανοίξει η γη να με καταπιεί από την ντροπή! Οπότε, σηκώνομαι, με τα μάτια μου έτοιμα να εκραγούν από θυμό και ντροπή και το βάζω στα πόδια. Άκουσα μόνο μια φωνή από κάποιον να λέει: «Δώσε στο παιδί, θα σου δώσω εγώ τα υπόλοιπα», αλλά εγώ είχα γίνει καπνός. Έτρεξα για λίγο, μέχρι που να εξαφανιστώ με τα δάκρυα της αγανάκτησης να τρέχουν ασταμάτητα από τα μάτια μου.

Όλος αυτός ο θυμός για τις κοινωνικές ανισότητες και την απονία του κράτους μετατράπηκε σε μίσος. Μίσος για όλους, αλλά ιδιαίτερα για τον πατέρα μου. Η μάνα μου, που με αγαπούσε και συνέπασχε μαζί μου αφάνταστα, ήταν πολύ μακριά. Και η μοναξιά είναι ο πιο σκληρός σύντροφος. Σκοτεινιά σκέπασε το μυαλό μου και τα μηνίγγια μου με σούβλιζαν. Ένωσα ένα μικρό ρίγος σαν το προεόρτιο ενός επερχόμενου πυρετού. «Θα πάω να ξαπλώσω», είπα μέσα μου, «στο οικοτροφείο».

Έρχεται μια στιγμή, που από την αδυναμία το αίσθημα της πείνας υποχωρεί. Μόνο το σφίξιμο στο στομάχι σε μαραζώνει και το μπερδεύεις με το σφίξιμο της καρδιάς. Η καρδιά μου μαράζωσε και αυτή, χωρίς να μπορεί να βγάλει μιλή.

Πήγα στο κρεβάτι, το σώμα μου διπλώθηκε παίρνοντας το σχήμα του εμβρύου μέσα στη μήτρα κι ένιωσα τον εαυτό μου σαν μικρή γροθιά και ταξίδευα σε έρημα τοπία και ονειρευόμουν για πράγματα που βρίσκονται πέρα από κάθε ελπίδα. Δεν πεινούσα πια! Ξαφνικά ένιωσα ένα δυνατό ρίγος, το ρίγος του ψυχολογικού θανάτου. Όχι, είπα μέσα μου, ο θάνατος δεν είναι ακατανίκητος! Και με πήρε ο ύπνος. Όταν ξύπνησα, έκαιγα στον πυρετό κι έκανα συνέχεια εμετούς.

Ήταν το τελευταίο δεκαήμερο του Αυγούστου. Τα παιδιά του οικοτροφείου μου φέρνανε να φάω κάτι, αλλά τίποτε δεν πήγαινε κάτω. Συνέλαβα τον εαυτό μου να λιποθυμάει. Τότε, μόλις με είδε να λιποθυμώ ένα παιδί, φοβήθηκε και έτρεξε να το ανακοινώσει στον πατέρα Ειρηναίο. Διέκρινα τότε τον πατέρα Ειρηναίο σαν

μια προστατευτική σκιά πάνω από το προσκεφάλι μου. Ένοιωθα ότι έσβηνα. «Μανούλα, μου» σκεφτόμουν, «θα φύγω πριν από σένα. Πώς θα αντέξεις αυτόν τον πόνο;». Από κεί και πέρα έχασα την επαφή με την πραγματικότητα. Θυμάμαι μόνο ότι βρέθηκα μεταξύ ύπνου και ξύπνιου και έβλεπα οράματα. Στη σκέψη μου ήταν η σκέψη της Παναγιάς, στο Μοναστήρι μας. Κάποιες στιγμές, μ' έπιανε μια ψυχική ευφορία, λες και χαιρόμουν που θα άφηνα τούτο τον κόσμο. Μετά κατάλαβα ότι δεν πήγα στον άλλο κόσμο, αλλά βρισκόμουν σε νοσοκομείο. Το νοσοκομείο ήταν η Παμμακάριστος. Ο πατέρας Ειρηναίος εργαζόταν παράλληλα στην Ισπανική Πρεσβεία. Εκείνη την ημέρα δεν πήγε στη δουλειά του για χάρη μου. Φρόντισε αμέσως να γίνει ιατρικό συμβούλιο. Εμένα με συνδέσανε με ορούς, γιατί είχα πάθει ασιτία και αφυδάτωση. Ήταν τρεις γιατροί δίπλα μου στο κρεβάτι και μιλούσαν τη γαλλική γλώσσα με τον πατέρα Ειρηναίο. Ένωσα σαν να μου έκαναν επικήδειο όντας ζωντανός. Μόλις άρχισα να επικοινωνώ με το περιβάλλον, ένας γιατρός απευθύνεται σε μένα και μου είπε.

– Καλά παιδί μου, ακρίδες τρως εσύ;

Κι εγώ του απάντησα:

– Γιατρέ μου, μακάρι να υπήρχαν ακρίδες στην Αθήνα!

Για πολλές μέρες ο πυρετός δεν έπεφτε. Ο πατέρας Ειρηναίος ερχόταν κάθε απόγευμα να παρακολουθεί την εξέλιξη. Καθόταν δίπλα μου και μου έδινε κουράγιο. «Θα γίνεις καλά», είπε.

Πράγματι, έναν μήνα έμεινα στο νοσοκομείο κι έχασα τις ημερομηνίες των εξετάσεων. Έχασα την ευκαιρία που περίμενα για εκείνη τη χρονιά! Μόλις βγήκαμε από το Νοσοκομείο, ανέλαβε ο πατέρας Ειρηναίος τη διατροφή μου. Όταν τελείωνε από τη δουλειά του, κατά τις τρεις η ώρα το μεσημέρι, ερχόταν στο κρεβάτι μου. Αν κοιμόμουν, με ακουμπούσε ελαφρά στα πόδια και σηκώνόμουν για να πάμε μαζί στο εστιατόριο, όπου και αυτός ως διευθυντής του εκκλησιαστικού οικοτροφείου δικαιούνταν μόνο τη μερίδα του. Έβγαζε τότε το μισό φαγητό από το πιάτο του και το έβαζε στο δικό μου. Μοιραζόταν πια το φαγητό του μαζί μου καθημερινά. Όταν υπήρχε λίγο περίσσευμα από το εστιατόριο, το έβαζε στο δικό μου πιάτο.

- Τι σκοπεύεις να κάνεις τώρα που έχασες τις εξετάσεις;
- Θα πάω στο χωριό μου και θα διαβάσω εκεί, για να έρθω του χρόνου να τις δώσω. Δεν υπάρχει άλλη λύση. Η πείρα που απόκτησα μέχρι τώρα στο φροντιστήριο με βοήθησε να μάθω πώς και τι να διαβάζω.
- Θα μείνεις στο οικοτροφείο μέχρι να δυναμώσεις λιγάκι και μετά θα φύγεις, μου είπε εκείνος.

Μεγάλη προσωπικότητα ο π. Ειρηναίος. Πηγαίναμε συχνά και λειτουργούσαμε μαζί. Ο π. Ειρηναίος ήταν συνίτης και η λειτουργία ήταν η ίδια ακριβώς όπως και η ορθόδοξη. Εγώ έκανα τον ψάλτη. Τον προσφωνούσα πατέρα και μου άρεσε πολύ, γιατί πατέρας μου ήτανε την περίοδο εκείνη. Το είχα ανάγκη. Ένιωθα την αγάπη του σαν αυτή του Χριστού. Στη λειτουργία έλεγα και το «Πιστεύω». Μια φορά, παρατήρησα πως υπήρχε μια διαφορά στο «Πιστεύω» μεταξύ ορθοδόξων και καθολικών. «Εκεί, νομίζω, στο «ομοούσιος», εσείς το λέτε «ομοιούσιος». Εγώ πώς πρέπει να το λέω στη λειτουργία;» τον ρώτησα. «Πες το όπως το ξέρεις, μου λέει, δεν έχει καμιά σημασία».

Η τελευταία επιθυμία

Εν τω μεταξύ, θεώρησα καλό να μην γράψω στη μάνα μου ότι είχα αρρωστήσει. Το ειρωνικό της υπόθεσης ήταν ότι κι εγώ αγνοούσα ότι η μάνα μου είχε ήδη πεθάνει. Εξ αιτίας της καρδιάς της, είχε πάθει θρόμβωση και εγκεφαλικό. Τη βρήκαν το πρωί με άναρθρες κουβέντες και νοήματα να προσπαθεί να πει κάτι. Κανείς δεν μπορούσε να καταλάβει τι ήθελε να πει. Φώναξαν τον κοινοτικό γιατρό, που είχε έδρα στην Οξύνεια, ο οποίος διέθετε αυτοκίνητο και ήρθε αμέσως. Η γυναίκα αυτή, λέει ο γιατρός, πεθαίνει εδώ και ώρες. Φαίνεται όμως πως κάτι θέλει να πει και αγωνίζεται να το καταλάβουμε, με αποτέλεσμα να αναβάλλει τον θάνατό της. Οπότε πετάγεται μια θεία μου και λέει: «Θα πάω να φωνάξω τον ανηψιό της τον δάσκαλο, αυτός ξέρει γράμματα και θα καταλάβει». Πράγματι, φωνάζουν τον ξάδερφό μου τον Τάκη, ο οποίος, ξέροντας την αδυναμία που είχε σε μένα, αμέσως κατάλαβε ότι ήθελε να πει κάτι για τον γιο της.

Το περιστατικό αυτό μού το αφηγήθηκε ο ίδιος ο γιατρός, όταν τον επόμενο χρόνο γύρισα στο χωριό μου, για να μείνω εκεί

να διαβάζω.

- Έλα, θεία μου, είμαι ο ανηψιός σου ο Τάκης και καταλαβαίνω ότι θέλεις να πεις κάτι για τον Αριστοτέλη, της είπε ο ξάδερφός μου.

Έλαμψε τότε το πρόσωπό της και κούνησε το κεφάλι της ελαφρά πάνω - κάτω, για να δείξει όσο πιο καθαρά μπορούσε, πως ναι, για τον Αριστοτέλη ήθελε να πει κάτι.

- Κατάλαβα! Θέλεις να ειδοποιήσω τον Αριστοτέλη να έρθει να σε δει;
- «Όχι, όχι!», σαν να έλεγε με όση δύναμη της απέμενε, κουνώντας θορυβημένη πέρα-δώθε το κεφάλι της με ένα νεύμα έντονης άρνησης.

Με τα πολλά, ρωτώντας τη διάφορα πράγματα για το τι ήθελε να πει με νεύματα ανάμεσα στην αγωνία του θανάτου, κατάλαβε πως του έδινε εντολή να μην ειδοποιηθώ για τον θάνατό της, προτού τελειώσω τις εισαγωγικές εξετάσεις στο πανεπιστήμιο. Ευτυχώς, δεν γνώριζε ότι εκείνη την ώρα εγώ ήμουν σοβαρά άρρωστος και ότι θα έχανα τις προθεσμίες των εξετάσεων. Μόλις αντιλήφθηκε πως ο Τάκης κατάλαβε την εντολή της και μάλιστα της έδωσε και τον λόγο του ότι θα την τηρούσε, έκλεισε ήσυχη τα μάτια της και έσβησε για πάντα...

Από πού άραγε να αντλούσε αυτή η ετοιμοθάνατη γυναίκα τη δύναμη να δίνει εντολές στους παλμούς της καρδιάς της, για να μη σταματήσουν, μέχρι που να σιγουρευτεί για το ότι ο γιος της δεν θα εμποδιζόταν στις εισαγωγικές εξετάσεις από την είδηση του θανάτου της μάνας του; Η επιθανάτιος αγωνία φαίνεται πως ήταν δευτερεύον θέμα γι' αυτή. Η αγάπη της, μαζί με την πεποίθηση πως η Παναγιά θα εισάκουγε τις προσευχές της, την όπλισαν γι' αρκετή ώρα με το κουράγιο να ξεπεράσει ακόμα και τους νόμους της φύσης, να κάνει πέρα τον θάνατο, γιατί εκείνη είχε ακόμη να σχοληθεί με κάτι πιο σπουδαίο από αυτόν και από τη ζωή της την ίδια! Δεν άφησε τον χάρο να την πάρει με άδεια χέρια, αλλά κατάφερε να πάρει μαζί της τη στερνή της ικανοποίηση και να αφήσει πίσω στον κόσμο την πίστη και την ελπίδα σαν μια συνέχιση της δικής της ύπαρξης.

Έχω έναν ξάδερφο, τον Βαγγελάκο, που είναι γιος του αδερφού της μάνας μου, ο οποίος έχασε τη μητέρα του όταν ήταν μωρό λίγων μηνών και μαζί με την αδερφή του, την Πιπίνα, ζούσαμε σαν μια οικογένεια με τον παππού και τη γιαγιά μας. Μεγαλώσαμε σαν αδέρφια και όταν ερχόταν στο χωριό, αναλάμβανε να φοβερίζει όσα παιδιά μάθαινε ότι με έδερναν. Ο Βαγγελάκος, μόλις έμαθε τη δυσάρεστη είδηση του θανάτου της μάνας μου, ήρθε στο οικοτροφείο και μετέφερε την είδηση στον πατέρα Ειρηναίο. Ήμουν ξαπλωμένος στο κρεβάτι και, καθώς με είχε πάρει ο ύπνος, πετάχτηκα μέσα στην ησυχία πέντε πόντους ψηλά. Τρόμαξα και κοίταξα αυθόρμητα προς την πόρτα. Βλέπω τον πατέρα Ειρηναίο μπροστά, τον ξάδερφό μου και έναν φίλο του να με πλησιάζουν. Αμέσως κατάλαβα. Όλοι αυτοί, είπα μέσα μου, μου μεταφέρουν την είδηση του θανάτου της μάνας μου!

- Πατέρα Ειρηναίε, λέει ο ξάδερφός μου, θα τον πάρω μαζί μου στο δωμάτιο που μένω. Θέλω να είναι κοντά μου αυτές τις δύσκολες μέρες.
- Πριν φύγεις για το χωριό σου, να έρθεις να σε δω, μου είπε απλά ο πατέρας Ειρηναίος.

Την επόμενη χρονιά, μαζί με τον ξάδερφό μου, ο οποίος είχε κάνει δύο άκαρπες προσπάθειες για να πετύχει στη Σχολή των Ευελπίδων, πήγαμε στο χωριό και διαβάσαμε εντατικά μόνοι μας, χωρίς καμιά φροντιστηριακή βοήθεια, κάτω από το θαμπό φως της λάμπας πετρελαίου, αφού μέχρι τότε δεν είχαμε ηλεκτρικό!

Ο πατέρας μου, μετά τον θάνατο της μάνας μου, άλλαξε κάπως τη συμπεριφορά του. Μου πρότεινε να κατέβω πιο γρήγορα, για να προετοιμαστώ στην Αθήνα. Έτσι κι έκανα και, για να κερδίσω τα προς το ζην, όλο το καλοκαίρι δούλευα όλη μέρα μεταφέροντας με ένα καρότσι εμπορεύματα, που προορίζονταν για την επαρχία, στα πρακτορεία μεταφορών. Οι καταστηματαρχες, με τους οποίους συναλλασσόμουν, έμαθαν ότι παράλληλα με τη δουλειά διάβαζα για το πανεπιστήμιο και με έβλεπαν με συμπάθεια.

Πρώτη μου φορά στις εισαγωγικές εξετάσεις πέτυχα σε όλες τις σχολές, όπου έδωσα εξετάσεις, μέσα σε έναν σκληρό ανταγωνισμό. Μικρό Πολυτεχνείο, Σχολή Μαθηματικών, Φυσικής και Γεωπονική. Η Γεωπονική ήταν από τις πιο δύσκολες, για να

εισαχθεί κανείς, μετά το Πολυτεχνείο.

Όμως τα δίδακτρα ήταν πολύ υψηλά: 3.000 δρχ. τον χρόνο, αστρονομικό ποσό για μένα. Έκανα την εγγραφή στο Μικρό Πολυτεχνείο, όπου τα δίδακτρα ήταν μόνο 500 δρχ. τον χρόνο και μάλιστα σε τρεις δόσεις. Μόλις όμως έμαθαν οι καταστηματάρχες για την επιτυχία μου, αμέσως ευαισθητοποιήθηκαν και συμπλήρωσαν το ποσόν που μου είχε διαθέσει ο πατέρας μου, αφού αυτό δεν κάλυπτε τα δίδακτρα υπό τον όρο ότι θα άφηνα το Μικρό Πολυτεχνείο, για να φοιτήσω στη Γεωπονική Σχολή Θεσσαλονίκης. Σε αυτή τη Σχολή με σπρώχνανε οι «χορηγοί» μου να γραφτώ. Ο κόσμος τότε θεωρούσε πως θα δημιουργούνταν προοπτικές σε μια υπό ανάπτυξη χώρα όπως η δική μας, γι' αυτό ήταν αρκετά δημοφιλής. «Εκεί είναι το μέλλον της Ελλάδας», μου έλεγαν, νομίζοντας πως στην Ελλάδα θα αναπτυσσόταν η γεωργική βιομηχανία. Στην αρχή του ακαδημαϊκού έτους μου έστειλε ο πατέρας μου λίγα χρήματα και ανταποκρινόμουν στα έξοδα. Μετά από λίγους μήνες όμως, τα χρήματα λιγόστεψαν πάρα πολύ. Ευτυχώς για μένα, που αντάμωσα μια οικογένεια ενός επιθεωρητή της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, που καταγόταν από το Μπάλτινο, ένα χωριό πολύ κοντά στο Μπόζοβο και είχε βρεθεί στο ΕΑΜ μαζί με τον πατέρα μου. Κωνσταντίνος Χανιώτης ήταν το όνομά του. Καταλαβαίνοντας πως δεν είχα πόρους, μου πρότεινε να τον επισκέπτομαι συχνά στο σπίτι του, να τρώμε και να μου δανείζει βιβλία. Με αυτόν τον έμμεσο και ασυνήθιστα γενναιόδωρο τρόπο, μου πρόσφερε μια θέση στο οικογενειακό τους τραπέζι. Έτσι, όχι μόνον έβρισκα κατά καιρούς μια διέξοδο επιβίωσης, αλλά και μια ολόκληρη οικογένεια, που μου χάριζε ζεστασιά και φιλία.

Τις υπόλοιπες μέρες, μαζί με μερικούς άλλους φοιτητές, που δεν είχαν κι εκείνοι χρήματα για φαγητό, πηγαίναμε σε μια ταβέρνα και τρώγαμε λίγο βερεσέ, ελπίζοντας πως κάτι θα γινόταν και θα βρίσκαμε τα χρήματα να τους ξεπληρώσουμε αργότερα. Το βερεσέ με τεφτέρι συνηθιζόταν την εποχή εκείνη. Έφτασε όμως το τέλος της προθεσμίας, ερχόμασταν σε αδιέξοδο και εξαφανιστήκαμε. Τι να κάναμε τότε; Δοκιμάσαμε για λίγο την τύχη μας σε άλλη ταβέρνα, όπως είχαν δει οι φίλοι μου να κάνουν σε μια κωμική ελληνική ταινία!. Κάποια στιγμή όμως, η

κατάσταση κατάντησε αφόρητη. Έφτασα στο σημείο να κάνω γύρους περπατώντας μακριά από τις ταβέρνες που χρωστούσαμε, προκειμένου να τις αποφύγω, με αποτέλεσμα να μου παίρνει μισή ώρα και παραπάνω, για να πηγαίνω στο πανεπιστήμιο. Το κυριότερο όμως, δεν με άφηναν να ησυχάσω οι τύψεις ότι κάποιοι εστιάτορες ζημιώνονταν για να επιβιώσω εγώ, όσο και αν οι φίλοι μου μού έλεγαν «μη σε νοιάζει, αυτοί είναι πλούσιοι, έχουν πολλή δουλειά στο σημείο αυτό της Θεσσαλονίκης και δεν έχουν ανάγκη».

Έτσι, στον δεύτερο χρόνο, αφού πια είχα βάλει φέσι σε μερικά εστιατόρια και είχε σταματήσει κάθε είδους βοήθεια από την Αθήνα, αποφάσισα να τα παρατήσω και να επιστρέψω στο Μικρό Πολυτεχνείο, όπου είχα ήδη εισαχθεί, ώστε να πληρώνω λιγότερα δίδακτρα και να έχω στην Αθήνα περισσότερες ευκαιρίες για δουλειά. Όμως, σε μια φάση, ο πατέρας μου μού ανακοινώνει να μην τα παρατήσω, αλλά να παντρευτώ με ένα προξενιό που είχε κανονίσει ερήμην μου, ώστε να εξασφαλίσω τις σπουδές μου. Είχε βέβαια στον νου του πως με αυτό το προξενιό θα διευκολυνόταν και ο ίδιος να ξαναστήσει κάποια «επιχείρηση», με τα χρήματα που θα του έδιναν. «Εγώ έδωσα τον λόγο μου», μού έλεγε με επιμονή. Επειδή δεν το δέχτηκα, εκείνος έκανε μεγάλο καβγά, μου μίλησε πολύ άσκημα και απαξιωτικά και τότε επέστρεψα στην Αθήνα έχοντάς τον βγάλει ξανά έξω από τη ζωή μου.

Συνεργασία με έναν μικρο-απατεώνα

Οι τότε κυβερνήσεις δεν επέτρεπαν στα σχολεία να κυκλοφορούν βιβλία, εκτός από αυτά που είναι εθνικού περιεχομένου. Εκείνη την περίοδο είχα μπλέξει, αρχικά χωρίς να το καταλάβω, με έναν μικροαπατεώνα, με τον οποίον συνεργαζόμασταν για να πουλάμε βιβλία. Αυτός εκμεταλλευόταν την ιδιότητά μου ως βιοπαλαιστή σπουδαστή κι εγώ εκμεταλλευόμουν την καπατσοσύνη του. Καλά πήγαιναν οι πωλήσεις στην αρχή. Μοιραζόμασταν μεταξύ μας τα κέρδη που έβγαζα εγώ, αλλά όχι τα δικά του, παρόλο που η συμφωνία μας ήταν ότι θα τα μοιραζόμασταν όλα. Απατεώνας ήταν ο άνθρωπος, όμως δεν του έλλειπαν τα αισθήματα και γινόταν με το πρώτο συμπαθής σε όλους. Δεν αντιλαμβανόσυνα πότε έλεγε αλήθεια και πότε

ψέματα. Πραγματικά, διέθετε μια σπάνια τέχνη στην παρουσίαση της αλήθειας και του ψέματος, που εύκολα σε ξεγελούσε. Συχνά μου έλεγε:

- Ευχαριστώ τον Θεό που σε έχω μαζί μου και μου δίνεται η ευκαιρία να κάνω μια καλή πράξη στη ζωή μου. Είσαι καταπληκτικό παιδί και αξίζεις ένα χέρι βοήθειας. Έκανα πολλές απατεωνιές, αλλά θα με συγχωρέσει ο Θεός, αφού θα ξέρει πως βοήθησα και φτωχά παιδιά σαν εσένα.
- Αλήθεια, τον ρώτησα, αν σε ρωτούσε κάποιος τι δουλειά κάνεις, τι θα του έλεγες;
- Θα διερωτάσαι, Αριστοτέλη μου, γιατί τα κάνω όλα αυτά. Μου αρέσει. Το διασκεδάζω. Μου αρέσει ο κίνδυνος. Μερικά ψεματάκια λέω, δεν βάρεσα, ούτε σκότωσα κανέναν! Μα δεν είμαι και ο μοναδικός που κάνω ψιλο - απατεωνιές. Άμα κοιτάξεις γύρω σου, τι κάνουν όλοι; Απατεώνες δεν είναι οι πολιτικοί μας; Δεν είναι οι έμποροι; Όλοι βάζουν το χέρι τους στα λεφτά του κράτους και στις τσέπες των άλλων. Εσύ όμως να τραβήξεις τον δρόμο σου, να μείνεις καθαρός, να κάνεις προκοπή και οικογένεια. Εγώ δυστυχώς είμαι ανεπρόκοπος και δεν έκανα για οικογένεια.

Ξεκινήσαμε μια μέρα να πουλήσουμε βιβλία στην επαρχία και έτσι πήραμε σβάρνα τα σχολεία που υπήρχαν στη διαδρομή Κορίνθου – Πάτρας. Από την Αθήνα μέχρι την Πάτρα είχε αλλάξει πέντε διαφορετικά ονόματα: Φωτογιαννόπουλος, Καραμπερόπουλος, Τριανταφυλλόπουλος, Κοντόπουλος κ.τ.λ.. Στα ξενοδοχεία που πηγαίναμε έδειχνε τη δική μου ταυτότητα λέγοντας ότι πρόσφατα έκλεψαν το πορτοφόλι του και ότι η δική του βρισκόταν σε διαδικασία επανέκδοσης. Εγώ είχα αναλάβει τα σχολεία κι εκείνος τους στρατώνες. Ανέλαβα να πουλώ δυο βιβλία: «Ο Αλή Πασάς» και οι «Αληθινοί Σουλιώτες» κι εκείνος πουλούσε τα «Φλογισμένα Ράσα», όλα πατριωτικού περιεχομένου, όπως φαινόταν καλά και από τους τίτλους. Δύσκολα να φέρουν αντίρρηση οι γυμνασιάρχες. Τα αγοράζαμε τότε 5 δρχ. και τα πουλούσαμε 30, ακόμα και 40, δραχμές το ένα!

Όταν φτάσαμε στην Πάτρα, πήγαμε σε ένα ξενοδοχείο. «Εδώ», μου λέει, «δεν θα δώσεις την ταυτότητά σου, δεν θα χρειαστεί». Είχε το σχέδιό του, αλλά δεν μου το φανέρωνε από πριν. Μόλις

μπήκαμε μέσα, έκανε μια χαρά στον υπάλληλο υποδοχής, που ο άνθρωπος τα έχασε.

- Κοντόπουλος Κώστας, από το Αγρίνιο. Καλησπέρα σας, πώς είστε; Είπε απευθυνόμενος με αυτοπεποίθηση στον υπάλληλο, αλλά εκείνος έδειξε πως δεν τον γνώριζε.
- Δεν με θυμάστε, του λέει, που ήρθα πριν από έναν χρόνο και έμεινα μια εβδομάδα; Δυστυχώς με ειδοποίησαν ξαφνικά ότι πέθανε η μάνα μου και έφυγα χωρίς να σας πληρώσω! Τύψεις είχα τόσον καιρό... Και να, που τώρα ήρθα να μείνω μια ακόμα βδομάδα και να σας ξεπληρώσω.

Όπως θα δούμε βέβαια και πιο κάτω, όχι μόνο δεν πλήρωσε αυτά που χρωστούσε ο κ. Κώστας, αλλά ούτε και τις μέρες που μείναμε μαζί στο ξενοδοχείο πλήρωσε. «Το έχω τακτοποιήσει διαφορετικά το θέμα, μην ανησυχείς», μου ψιθύρισε, καθώς εγκαταλείπαμε ήρεμα και σε ανύποπτο χρόνο το ξενοδοχείο!

Δεν έμαθα ποτέ ποιο ήταν το πραγματικό του όνομα, εγώ πάντως τον αποκαλούσα κ. Κώστα. Στην Πάτρα, ως συνήθως, είχα αναλάβει εγώ τα σχολεία. Μια μέρα όμως μου ζήτησε βοήθεια για να κάνει μια σημαντική πώληση στο στρατόπεδο, υποδύμενος έναν άλλο ρόλο, που είχε σκαρφιστεί.

- Λοιπόν, μου λέει, εγώ θα κάνω ότι δεν βλέπω και να ξέρεις ότι σχεδόν έχασα την όρασή μου από τραύμα χειροβομβίδας στον Αλβανικό πόλεμο. Είμαι θύμα πολέμου. Θα με οδηγήσεις, σαν να είμαι τυφλός, μέχρι την πύλη του στρατοπέδου και μετά θα εξαφανιστείς.

Έδωσε στους αξιωματικούς ένα άλλο όνομα, που πραγματικά ανήκε σε ένα θύμα πολέμου και τελικά πούλησε 120 βιβλία. Μου είπε ότι θα μου έδινε το μερίδιό μου όταν θα φτάναμε στην Αθήνα. Μόνο μερίδιο δεν πήρα βέβαια. Τα δικά μου χρήματα τα είχα πάντα πάνω μου και, όταν κοιμόμουν το βράδυ, τα έβαζα στην τσέπη μου στο παντελόνι, καρφитσωμένα με μια παραμάννα, για να μην μου τα κλέψει.

- Μην παίρνεις τα χρήματα μαζί σου, με συμβούλεψε. Γιατί κυκλοφορούν πορτοφολάδες έξω. Να τα βάλεις στη βαλίτσα σου και να την κλειδώσεις.
- Εντάξει, Κώστα μου, του απήντησα.

Κατάλαβα πως είχε καταστρώσει σχέδιο να κλέψει και τα δικά μου χρήματα. Γι' αυτό, καλού-κακού εγώ τα πήρα μαζί μου. Όταν επιστρέψαμε το απόγευμα στο ξενοδοχείο, η βαλίτσα μου ήταν παραβιασμένη. Κατάλαβα τι είχε συμβεί, αλλά πήγα να το ανακοινώσω στον κ. Κώστα, για να δω πώς θα αντιδρούσε:

- Κώστα, η βαλίτσα μου παραβιάστηκε και έκλεψαν όλα μου τα χρήματα που είχα μέσα!
- Μη μου λες ψέματα, μου απάντησε αυθόρμητα. Αφού τα λεφτά δεν ήταν εκεί, τα έχεις πάνω σου!
- Καλά, και πού ξέρεις ότι τα λεφτά είναι πάνω μου;
- Αφού κοιμάσαι με αυτά, πλάκα μου κάνεις;
Τα κατάφερε και τα μπάλωσε ξανά πειστικά ο αφιλότιμος!
- Τώρα περίμενε και θα δεις..., μου λέει ψιθυριστά.
Πάει κάτω και φέρνει πάνω τον υπάλληλο υποδοχής.
- Δεν ξέρω, κάποιος από σας στο ξενοδοχείο παραβίασε τη βαλίτσα του παιδιού και έκλεψε τα χρήματά του, παραπονέθηκε με αυστηρό ύφος. Θα σας καταγγείλω στην αστυνομία.

Ο άνθρωπος τα έχασε και είπε ότι θα καλούσε αμέσως τις καθαρίστριες για να τις ανακρίνει.

- Πάμε να φύγουμε. Δεν είναι κατάσταση αυτή, μου λέει ο κ. Κώστας, μόλις απομακρύνθηκε ο υπάλληλος. Πάμε και μη μιλάς καθόλου.

Μέσα στην αναμπουμπούλα εξαφανιστήκαμε και πήγαμε κατευθείαν στο λεωφορείο για να γυρίσουμε στην Αθήνα.

Μόλις φτάσαμε στην Αθήνα, του λέω:

- Κώστα μου, δεν θα σε ακολουθήσω σε άλλες απατεωνιές, γιατί κινδυνεύω. Θα ψάξω να βρω κάτι άλλο να κάνω.
- Εντάξει παιδί μου, να περνάς πού και πού από το καφενείο στο Μοναστηράκι να με βλέπεις. Ξέρεις σε συμπάθησα πολύ, μου ξύπνησε κι εμένα το πατρικό φίλτρο. Θέλω να μαθαίνω νέα σου.

Θυμήθηκα μια ρήση του παππού μου, που μου είχε μείνει χαραγμένη στη μνήμη μου, όταν ο Σαλόγιωργας έκλεψε το μελίσσι του. «Αν ο κλέφτης συναντούσε έναν άγιο, θα κοίταζε μόνο τις

τσέπες του». Αυτά που έλεγε ότι με συμπαθούσε κ.τ.λ., ήταν σκέτη υποκρισία, για να βγει πάλι λάδι.

Ο Κώστας ήταν πολύ ανθρώπινος και συμπαθητικός απατεώνας. Η απατεωνιά γι' αυτόν ήταν τρόπος ζωής. Διασκέδαζε πολύ να εκμεταλλεύεται την αφέλεια του άλλου. Το έβλεπε σαν πλάκα, από την οποία μπορούσε να ζήσει κιόλας. Κατάστρωνε σχέδια. Την τελευταία φορά που τον συνάντησα μου είπε:

- Κάτσε να σου πω τα τελευταία μου κατορθώματα. Πήγα λοιπόν σε μια εφημερίδα και έκανα μια αγγελία γάμου, δήθεν ότι παντρεύομαι μια Κρητικιά, που έχει πολλούς ελαιώνες. Το έδειξα αυτό σε πολλούς αφελείς που με γνωρίζουν και κάποιοι τσίμπησαν. Τους ανακοίνωσα ότι θα λείψω μια εβδομάδα για να πάω να παντρευτώ στην Κρήτη και στην επιστροφή θα έφερνα πολλούς τενεκέδες λάδι. Έτσι εξαφανίστηκα για μια εβδομάδα, τις μέρες που έλεγε η αγγελία ότι θα κρατούσε ο γάμος. Αυτή την εβδομάδα αγόρασα πολλούς τενεκέδες λαδιού άδειους τους γέμισα με νερό ρίχνοντας από πάνω και ένα κιλό λάδι στον καθένα. Ξέρεις, το λάδι επιπλέει και οι αφελείς αγόρασαν τους τενεκέδες. Βέβαια με πήγαν στα δικαστήρια ορισμένοι. Τους παρακάλεσα να μη με πάνε, για πλάκα το έκανα, αλλά δεν μπόρεσα να τους πείσω.
- Να τους επιστρέψεις τα χρήματα, για να μην πας φυλακή, του λέω.
- Και πού να τα βρω τα χρήματα; Αφού τα έφαγα.
- Ρε Κώστα θα πας φυλακή.
- Ε! Θα πάω Αριστοτέλη μου, να ξεκουραστώ και λίγο, μου λέει, προσπαθώντας να δώσει και ο ίδιος κουράγιο στον εαυτό του. Ξέρεις, κουράστηκα να γυρίζω από δω και από κει και να σκαρφίζομαι ιστορίες.

Πράγματι, τον Κώστα τον πήγαν στα δικαστήρια και καταδικάστηκε για την απάτη αυτή - δεν ξέρω και για ποιες άλλες - και πήγε φυλακή. Πέθανε όπως περίμενε, μέσα στη «στενή» και ξεκουράστηκε...

Συνάντηση με τους παλιούς μου καθηγητές

Κάνοντας τον πλασιέ βιβλίων μαζί με τον κ. Κώστα σε ένα από τα Γυμνάσια της περιοχής Κορίνθου, στην πορεία μας προς την Πάτρα, συνάντησα αναπάντεχα τον κ. Δενιόζο, καθηγητή μου στα Μαθηματικά στο Γυμνάσιο Καλαμπάκας, ο οποίος έπαιξε σπουδαίο ρόλο στο να αποκτήσω αυτοπεποίθηση. Ο κ. Δενιόζος, παρόλο που είχαν περάσει αρκετά χρόνια, με αναγνώρισε και έκανε πάρα πολλή χαρά. Κοίταξε τα βιβλία και μου είπε:

- Τι ανοησίες είναι αυτά που πουλάς, τα διάβασες να δεις τι βλακείες λένε;
- Όχι δεν τα διάβασα, αλλά τι να κάνω κ. καθηγητά, το κάνω για να ζήσω και να σπουδάσω, αφού δεν έχω κανένα να με στηρίξει.

Είχε εκείνη την ώρα κενό και καθίσαμε και τα είπαμε, αναπολώντας τα χρόνια που ήμουν μαθητής του.

- Το πιο σπουδαίο για μένα δεν ήταν ότι ήσουν ο μόνος σε 130 παιδιά που έλυσε εκείνο το πρόβλημα, αλλά το ήθος σου και η καλή ανατροφή που είχες. Γρήγορα διαδόθηκε στο Γυμνάσιο ότι ήσουν γιος του καπετάν Τσάκαλου, πολύ γνωστού στην περιοχή σας, αλλά μου έκανε εντύπωση το γεγονός ότι ο πατέρας σου με τη συμπεριφορά του σε εμπόδιζε στις σπουδές του. Ίσως να μην γνωρίζεις το περιστατικό, αλλά θα στο διηγηθώ τώρα. Περνώντας από το βιβλιοπωλείο του Μπέλλου, εκείνος με ενημέρωσε για σένα. Κάλεσα λοιπόν τον πατέρα σου να έρθει στο σχολείο να με δει. Έτσι θα είχα την ευκαιρία, εκτός των άλλων, να τον γνωρίσω και ως καπετάνιο. Δεν μπορούσα να τον συναντήσω έξω σε καφενείο, γιατί ο πατέρας σου, όπως με είχαν πληροφορήσει, παρακολουθούνταν από την ασφάλεια. Από τη συζήτηση που είχαμε, μου άρεσε ο τύπος του, αλλά δεν μπορούσα να ερμηνεύσω την απαράδεκτη συμπεριφορά του απέναντί σου. «Έμαθα από τον κ. Μπέλλο ότι απασχολείς το παιδί σου και δεν το αφήνεις να διαβάζει τα μαθήματά του», του είπα. «Σε παρακαλώ, μην το κάνεις αυτό, γιατί τα πράγματα είναι δύσκολα στο σχολείο», του λέω ορθά-κοφτά. Όταν εκείνος άρχισε να μου λέει πως έπρεπε να μάθεις να δουλεύεις και τα

τοιαύτα, του μίλησα σε πιο αυστηρό τόνο: «Ο Αριστοτέλης ξέρει να εργάζεται. Δεν πρέπει να τον απασχολείς πολλές ώρες, όταν έχει διάβασμα». Βλέποντας στη συνέχεια πως δεν έπαιρνε με το μαλακό, του το ξέκοψα: «Θέλω να με καταλάβεις. Αν μάθω ότι πας με αυτόν τον τρόπο να καταστρέψεις το μέλλον του παιδιού σου, να ξέρεις ότι θα έχεις να κάνεις μαζί μου». Επίτηδες του το είπα αυτό, γιατί ήξερα ότι ο πατέρας σου ως πρώην καπετάνιος - φοβόταν και τον ίσκιο του και θα με άκουγε.

- Μετά από τόσα χρόνια, τώρα καταλαβαίνω το λόγο που ο πατέρας μου σταμάτησε να με απασχολεί στο μαγαζί του, ομολόγησα.

Είπαμε πάρα πολλά όλη αυτή την ώρα, αλλά αυτό που θυμάμαι, ήταν εκείνο που είπε στο τέλος χαιρετώντας με.

- Αριστοτέλη, από τότε που σε είχα μαθητή στο Γυμνάσιο, κάτι μου έλεγε μέσα μου ότι θα πετύχεις στη ζωή σου. Τώρα είμαι σίγουρος, γι' αυτό προχώρα.

Τον κ. Δενιόζο τον συνάντησα ξανά όταν ήμουν επ. καθηγητής στο Πολυτεχνείο φορώντας ένα πένθος στο χέρι του. Έχασε τη μονάκριβη κορούλα του στα 13 χρόνια της. Μαθαίνοντας την εξέλιξη μου έλαμψε το μελαγχολικό του πρόσωπο από χαρά νιώθοντας δικαιωμένος για τις προσπάθειες που έκανε. «Θέλω να μου φέρεις όλο το συγγραφικό σου έργο και τα επιστημονικά σου άρθρα. Δεν πρόκειται να τα διαβάσω αλλά θέλω να τα βάλω στη βιβλιοθήκη μου να τα βλέπω για να σε θυμάμαι. Μετά από δυο μήνες δεν τον ξαναείδα τον κ. Δενιόζο. Έφυγε για να ανταμώσει την κόρη του...

Την ίδια περίοδο που πουλούσα τα βιβλία, πέφτω και σε ένα άλλο Γυμνάσιο, κάπου εκεί στον Βοτανικό. Ζήτησα να δω τον Γυμνασιάρχη, οπότε με έκπληξη αντικρίζω τον κ. Γεωργουσόπουλο. Βλέποντάς με εκείνος, σηκώνεται πάνω, μου σφίγγει το χέρι και η χαρά που ήταν ζωγραφισμένη στο πρόσωπό του με έκανε να νιώσω σαν να έβλεπε έναν γιο, που είχε χρόνια να τον δει.

Αυτός που δεν άφηνε τα συναισθήματά του να εκδηλώνονται, έδειχνε αλλιώτικος τώρα και τα μάτια του έδειχναν πολλή συγκίνηση, καθώς του θύμισα παλιές μέρες. Ήταν φαίνεται το

ενδιαφέρον που δείχνει ο δάσκαλος όταν συναντά έναν παλιό μαθητή του, που είχε φύγει έχοντάς του αφήσει ερωτηματικά για το τι πραγματικά ήταν και τι θα γινόταν στο μέλλον. Και τώρα είχε την περιέργεια να δει τι απόγινε, αν είχαν πιάσει τόπο οι συμβουλές και η βοήθειά του.

Την επόμενη ώρα θα έμπαινε στην τάξη για μάθημα και είχαμε μισή ώρα στη διάθεσή μας για να τα πούμε, όπως μου εξήγησε.

- Θέλω να μου πεις όλα τα νέα σου μέχρι την επόμενη ώρα, που έχω μάθημα. Αν έχεις χρόνο, έλα μαζί μου μέσα στην τάξη. Θέλω αυτή τη φορά να δώσω στα παιδιά ένα διαφορετικό μάθημα ζωής. Το σχολείο είναι κάτι παραπάνω από γράμματα.

Του εξιστόρησα τις περιπέτειές μου στην προσπάθειά μου να σπουδάσω όλον αυτόν τον καιρό, ενώ συγχρόνως εξέφρασα την αναγνώρισή μου για τον ρόλο που έπαιξαν κάποιοι σπουδαίοι εκπαιδευτικοί στη ζωή μου, όπως εκείνος. Όλη την ώρα παρακολουθούσε με πολλή προσοχή αυτά που του έλεγα και με ενθάρρυνε με το βλέμμα και με τις ερωτήσεις του να τα πω όλα, να μη ξεχάσω τίποτα. Έτσι έφτασα να του εξηγώ πώς πουλούσα τα συγκεκριμένα βιβλία. Το ωραίο είναι πως βλέποντας τα χαμηλής μορφωτικής αξίας αυτά βιβλία, έκανε ακριβώς την ίδια παρατήρηση που μου είχε κάνει και ο κ. Δενιόζος.

- Παρόλο που ήμουν μακριά από την οικογένειά μου, θυμάμαι με νοσταλγία εκείνα τα χρόνια, μου εκμυστηρεύτηκε ο κ. Γεωργουσόπουλος.
- Κύριε Γυμνασιάρχα, θυμάμαι ότι στις εισαγωγικές εξετάσεις στο Γυμνάσιο Καλαμπάκας παίρνατε ένα πολύ μεγάλο αριθμό παιδιών. Στη δική μου φουρνιά πήρατε 130 παιδιά.
- Αν δεν έπαιρνα 130 παιδιά, δεν θα έπαιρνα ούτε σένα. Μέσα στον εμφύλιο πόλεμο εσείς στα χωριά δεν είχατε ούτε σχολεία, ούτε δασκάλους. Αν ήμουν αυστηρός στις εισαγωγικές εξετάσεις, θα επέλεγα μόνο τα παιδιά της Καλαμπάκας και αυτά που είχαν ευνοηθεί από τις οικογένειές τους. Το καλό ήταν πως όσα παιδιά κατάφερναν να φτάσουν στην τελευταία τάξη, έμπαιναν και στο Πανεπιστήμιο.
- Ναι, πράγματι. Η μάνα μου με ώθησε να έρθω να δώσω

εξετάσεις στο Γυμνάσιο Καλαμπάκας και όχι σε κάποιο άλλο Γυμνάσιο των Τρικάλων. Είχε μάθει πως εσείς δεν λαμβάνατε υπόψη τα κοινωνικά φρονήματα. Δεν μπορώ παρά να σας ευχαριστήσω και να σας εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου γι' αυτό. Στο χωριό μου μάλιστα κάποιοι διαμαρτύρονταν λέγοντας πως «δεν είναι κράτος αυτό όταν μπαίνει στο Γυμνάσιο ο γιος του καπετάν Τσάκαλου».

- Τι σκοτεινές εποχές μου θυμίζεις. Ναι, όρθωσα το ανάστημά μου και δεν υπέκυψα σε αυτού του είδους τις πιέσεις και τους εκβιασμούς, αφού ήταν στο χέρι μου. Μέσα στις περιπτώσεις αυτές περιλαμβανόσουν κι εσύ. Η διαπίστωση ήταν ότι, πολλοί από τους μαθητές, που είχαν χαρακτηριστεί ως παιδιά «κομμουνιστών», απέδειξαν πως ήταν αρκετά προβληματισμένα και είχαν θέληση, γι' αυτό και κατέληξαν να γίνουν οι καλύτεροί μου μαθητές. Στην Καλαμπάκα είχαμε τρομερή επιτυχία στο Πανεπιστήμιο. Σχεδόν όλοι μου οι μαθητές πετύχαιναν, ενώ εδώ δεν μπορώ να τα καταφέρω. Εσείς ήσασταν κυρίως παιδιά αγροτικών περιοχών, η εκπαίδευση ήταν το μόνο όχημα για το ξεπέρασμα της μιζέριας σας, ενώ εδώ είναι παιδιά νεόπλουτων, μαγαζατόρων, υπαλλήλων, που δεν έχουν και πολλά κίνητρα, αλλά και παιδιά εργατών, παιδιά της φτωχογειτονιάς, που δεν έχουν την προσδοκία να προχωρήσουν στις σπουδές τους.

Είπαμε και διάφορα άλλα για τη ζωή μου, για τη σχέση με τον πατέρα μου. Ήδη είχε περάσει η μισή ώρα. Τού θύμισα και την περίπτωση της έκθεσης.

- Ποτέ δεν θα έκανα ένα τέτοιο τραγικό λάθος, να σε αφήσω στην ίδια τάξη, επειδή δεν είχες καλό βαθμό στην έκθεση, με τέτοια γλωσσική στέρηση που υπήρχε στα χωριά, τη στιγμή μάλιστα που κατάλαβα πως ήσουν καλός στα Μαθηματικά. Συζητήσαμε με τον φίλο μου το Δενιόζο και είπαμε πως έπρεπε να σε στηρίζουμε. Είχαμε υιοθετήσει το χαρακτηρισμό του κ. Γούλα ότι «ήσουνα το παιδί με την καλή ανατροφή», αλλά για μένα και για τον κ. Δενιόζο ήσουνα ένα παιδί με πολύ καλές προοπτικές εξέλιξης.

Σε λίγο σηκώνεται λέγοντας: «Έλα μαζί μου» και με πήρε μαζί του στην αίθουσα, όπου είχε μάθημα εκείνη την ώρα.

Ήρεμος στην αρχή, άρχισε να λέει:

- Θέλω να σας συστήσω ένα παλιό μαθητή μου, που φοιτούσε στο Γυμνάσιο Καλαμπάκας, όπου ήμουν Γυμνασιάρχης. Πάντα πίστευα σε αυτό το παιδί, γιατί από την πρώτη τάξη του Γυμνασίου διέκρινα πως είχε ήθος, όραμα και αρχές. Ήταν άπορος και στερούνταν ακόμη και τα πιο στοιχειώδη. Έναν χρόνο έζησε με το γάλα μιας κατσίκας. Αλλά και τώρα ως φοιτητής είναι τόσο φτωχός, που προσπαθεί να βγάλει το ψωμί του κάνοντας ό,τι δουλειά μπορείτε να φανταστείτε. Κάνει τον λούστρο, σέρνει καρότσι μεταφέροντας εμπορεύματα, πουλάει στους δρόμους ραδίκια.

Ξαφνικά, η φωνή του έγινε βαθεία, στο πρόσωπό του αποτυπώθηκε μια σκληράδα και, απευθυνόμενος σε μια ομάδα μαθητών, που φαίνεται πως έδειχναν εντελώς αδιάφοροι μέσα στην τάξη και τούς είχε από πριν πολλά μαζεμένα, παρατήρησε:

- Τα λέω αυτά, γιατί μερικοί από σας, που τους τα δίνει όλα έτοιμα ο πατέρας τους, δεν μπαίνουν στον κόπο να βρουν το παραμικρό ενδιαφέρον ή χρήσιμο γι' αυτούς στο σχολείο κι έρχονται εδώ για να σκοτώνουν την ώρα τους και να μας κοροϊδεύουν όλους, γονείς και καθηγητές... Δεν έχουν συνειδητοποιήσει την αξία της εκπαίδευσης και βαριούνται.

Ύστερα, μαλακώνοντας λίγο τον τόνο της φωνής του, πρόσθεσε:

- Δεν λέω ότι χρειάζεται να στερηθείτε κι εσείς τις ανέσεις ή να μην απολαύσετε τις χαρές της ηλικίας σας. Σας τα λέω όμως αυτά για να συναισθανθείτε πόσο σημαντικό είναι το να έχεις δικούς σου στόχους στη ζωή, να αγωνίζεσαι να γίνεις καλύτερος. Αυτό που θέλεις, ό,τι και αν είναι αυτό. Σημασία δεν έχει μόνο το πώς θα πάρετε όπως-όπως έναν βαθμό. Σημασία έχει να μορφώνεστε, να έχετε ανησυχίες, προβληματισμούς και να αναζητάτε ανθρώπους, που θα μπορούσαν να μοιραστούν μαζί σας τη γνώση και τη σοφία τους.

Άκουγα τον παλιό μου δάσκαλο σιωπηλός και έλεγα μέσα μου πως τις ίδιες περίπου συστάσεις έκανε και σε μας παλαιότερα. Αυτή ήταν η φιλοσοφία του, γι' αυτά τα ιδανικά πάλευε ως εκπαιδευτικός, πέραν των φιλοσοφικών και φιλογολογικών του

ενασχολήσεων.

Είχε περάσει περίπου ένα τέταρτο και, καθώς μιλούσε ο καθηγητής, ένας μαθητής σηκώνει το χέρι του και τον ρωτάει:

- Κύριε Γυμνασιάρχα, δεν θα κάνουμε μάθημα αυτή την ώρα;
- Τι είναι βρε Κώστα, δεν είναι μάθημα αυτό; Κρίμα που δεν το κατάλαβες.

Στη συνέχεια ζήτησε από τους μαθητές να πουν και οι ίδιοι τη γνώμη τους ή να μου υποβάλουν ερωτήσεις σχετικά με τη φοιτητική ζωή ή για ό,τι άλλο ήθελαν, για λίγα ακόμη λεπτά. Κατόπιν συνέχισε κανονικά το μάθημά του. Ένα μάθημα, που, όπως πάντα, ήταν ένα ρεσιτάλ σκέψης και λόγου.

Πέρασαν από τότε πολλά χρόνια και μια μέρα στον δρόμο συναντώ τον γιο του τον Κώστα τον γνωστό κριτικό και συγγραφέα. Ρώτησα για τον πατέρα του και μου είπε ότι είναι ακόμα εν ζωή. Ένιωσα μια μεγάλη χαρά που μου δίνεται η ευκαιρία να τον συναντήσω και να τον ευχαριστήσω γιατί σε αυτόν οφείλω κυρίως την ακαδημαϊκή μου σταδιοδρομία. Τον πήρα στο τηλέφωνο και ακολούθησε ο εξής διάλογος:

- Αριστοτέλης Ράπτης, επ. καθηγητής του Πολυτεχνείου, του είπα
- Δεν με εκπλήττεις, το περίμανα. Μπράβο σου

Δυστυχώς όμως όταν πήγα να τον συναντήσω είχε ήδη φύγει..

Ο Γολγοθάς των σπουδών συνεχίζεται

Διάφορες δουλειές έκανα εκείνη την περίοδο, αλλά δυστυχώς δεν ήταν δυνατόν να καλύψω τα έξοδα μιας εντελώς στοιχειώδους διαβίωσης. Τότε δεν υπήρχαν ακόμη φοιτητικές εστίες και εστιατόρια. Πάλι η πείνα άρχισε να με θερίζει. Πολλές φορές τη νύχτα δεν μπορούσα να κοιμηθώ εξ αιτίας της και σηκωνόμουν για να ψάξω ξανά παντού, ακόμη και πάνω από την ντουλάπα, μπας και είχε παραπέσει κανένα ξεροκόμματο ψωμί κατά λάθος. Έχοντας πάρει απότομα ύψος τα προηγούμενα χρόνια, είχα καταντήσει πετσί και κόκαλο. Μερικές φορές έβρισκα τον εαυτό μου λιπόθυμο χάμω στον διάδρομο ή στο δωμάτιο. Είχα πια συνηθίσει. Σηκωνόμουν, σαν να μη συνέβαινε τίποτε και πήγαινα στις παραδόσεις.

Ήταν διάχυτη την περίοδο εκείνη η άποψη πως όσοι δεν ήταν ευκατάστατοι, δεν έπρεπε να σπουδάζουν, εκτός και αν ήταν άριστοι μαθητές ή φοιτητές. Αλλού ήταν η θέση τους. Όταν ήμουν στη Γεωπονική Σχολή στη Θεσσαλονίκη, είχε δημιουργηθεί μια λέσχη συσσιτίου, όπου συνήθως σιτίζονταν οι άποροι φοιτητές του τρίτου έτους και πάνω, που ήταν δοκιμασμένοι για τις επιδόσεις τους. Πήγα λοιπόν στον υπεύθυνο καθηγητή της Λέσχης και τον παρακάλεσα, επειδή ήμουν εντελώς άπορος και δεν είχα να φάω, να έκανε μια εξαίρεση για μένα, ώστε να μπορώ να σιτίζομαι εκεί.

- Τι σειρά επιτυχίας είχες παιδί μου;
- Εξηκοστός ένατος κ. καθηγητά.
- Τι; Εξηκοστός ένατος και θέλεις να τρως δωρεάν; Εσύ δεν πρέπει να σπουδάσεις. Κακώς βρίσκεσαι εδώ. Εσύ θα πρέπει να φύγεις από το πανεπιστήμιο και να γίνεις ένας καλός ξυλουργός, ένας καλός χτίστης, γεωργός. Παράτησε τις σπουδές αυτές, αφού δεν μπορείς.

Τον κοίταζα καλά-καλά εκείνη την ώρα και το πρόσωπό μου φούντωσε από θυμό. Μάλιστα, πάνω στο γραφείο του είχε έναν πολύ όμορφο ορυκτό λίθο, περίπου ενός κιλού, και, καθώς τον άκουγα να μου τα λέει όλα αυτά, μού ήρθε μια στιγμή να αρπάξω αυτόν τον λίθο και να τον πετάξω στο κεφάλι του! Δεν ξέρω πού βρήκα το θάρρος να αρθρώσω ορισμένες λέξεις. Με πολλή αυτοσυγκράτηση και ηρεμία, του απάντησα.

- Δηλαδή, κ. καθηγητά, οι άλλοι που πέτυχαν μετά από μένα - και είναι περίπου 60 - εκείνοι δικαιούνται να σπουδάσουν, επειδή έχουν χρήματα κι εγώ θα πρέπει να γίνω ξυλουργός; Ξεχνάτε ότι οι γνώσεις που απαιτούνται για να εισαχθεί κανείς στο πανεπιστήμιο είναι δυσανάλογες με εκείνες που παίρνουμε από το γυμνάσιο και ότι πετυχαίνουν μόνον αυτοί που έχουν χρήματα και πάνε στην Αθήνα ή στη Θεσσαλονίκη για να κάνουν φροντιστήρια; Καταρχάς το ποσοστό επιτυχίας στη Γεωπονική Σχολή είναι περίπου 1 προς 15. Εγώ πέτυχα σε πολλές σχολές, χωρίς φροντιστήρια, γιατί δεν είχα τα απαιτούμενα δίδακτρα. Αν είχα τη δυνατότητα να κάνω φροντιστήρια, θα είχα πετύχει παντού από τους πρώτους.

Πριν πάω στο γραφείο του, είχα περάσει από ένα καφενείο, να συναντηθώ με έναν φίλο μου, για να συζητήσω μαζί του την πρωτοβουλία μου αυτή να επισκεφτώ τον καθηγητή και, καθώς υπήρχε κλεισούρα και όλοι κάπνιζαν, τα ρούχα μου πήραν τη μυρωδιά του τσιγάρου. Φαίνεται ότι ενοχλήθηκε ο εθνικόφρων καθηγητής από αυτά που του είπα και σηκώνεται επάνω και, χάνοντας τον έλεγχο, μου λέει:

- Λεφτά όμως για να καπνίζεις έχεις, έτσι; Αναιδέστατε! Άφησε το όνομά σου και βγες γρήγορα έξω από το γραφείο μου!

Μόλις είπε να δώσω το όνομά μου, ένας κρύος ιδρώτας με έπιασε. Όταν είσαι το αποπαίδι της κοινωνίας, φοβάσαι και τον ίσκιο σου. Άνοιξα γρήγορα την πόρτα και εξαφανίστηκα, χωρίς να αφήσω όνομα και, ευτυχώς, δεν είχε συνέχεια αυτή η περιπέτεια.

Επιστρέφοντας στην Αθήνα, εκεί στην οδό Ιουλιανού και Αχαρνών, υπήρχε μια ταβέρνα με το όνομα «Δάφνη», όπου έκαναν ειδικές τιμές σε μας τους φοιτητές. Φοιτούσα τότε στο Μικρό Πολυτεχνείο και είχα πιάσει στην Κυψέλη, μαζί με άλλους συγκατόικους, ένα υπόγειο δυαράκι. Πηγαίναμε λοιπόν σε αυτή την ταβέρνα και τρώγαμε μακαρόνια, όσπρια, αλλά ποτέ κρέας. Ο μάγειρας που ήταν στην ψησταριά, κατάλαβε ότι δεν είχα χρήματα και με συμπάθησε. Αφού έτρωγα τη μακαρονάδα μου, ένα μέρος του ψωμιού από το κουβέρ που μας δίνανε, το έβαζα κρυφά στη δεξιά τσέπη. Μετά, καθώς έβγαινα έξω και περνούσα δίπλα από την ψησταριά κοντά στον ψήστη και αυτός μου έριχνε κρυφά και ταχυδακτυλουργικά δυο μπιφτέκια στην αριστερή τσέπη. Άλλες φορές το κόλπο αποτύγχανε, διότι δεν ήταν και τόσο εύκολο να σου βάζουν μπιφτέκια στην τσέπη. Μια φορά μου έβαλε και μια ολόκληρη μπριζόλα.

Το να μην έχεις να φας και να πεινάς σε αυτή την ηλικία είναι πραγματικά μαρτύριο. Σε ακολουθεί σε όλους τους τομείς της ζωής. Το να μην έχεις όμως να ντυθείς και να φοράς ξεσκισμένες κάλτσες και παλαιά, μπαλωμένα ρούχα και κατεστραμμένα παπούτσια με τρύπια σόλα, δίνει το στίγμα της κοινωνικής σου ταυτότητας, που επισύρει την περιφρόνηση ή τον οίκτο των άλλων, μερικές φορές και την απόρριψη. Βλέποντας τριγύρω τους άλλους πώς ζουν, νιώθεις πως τα ανθρώπινα όρια έχουν κατά κάποιο τρόπο παραβιαστεί. Όπως λέει ο Επίκουρος, «Έχει και η

λιτότητα τα όριά της»!

Υπήρχαν περίοδοι, που δούλευα ξεπερνώντας τις βιολογικές μου αντοχές. Είχα ένα καρότσι στην οδό Ερμού και μετέφερα δέματα στα πρακτορεία μεταφορών. Πολύ σκληρή δουλειά, όταν μάλιστα είσαι και νηστικός.

Σε μια άλλη φάση, πουλούσα ραδίκια που μου έστελνε μια θεία μου από τα Τρίκαλα. Κάναμε μια μικρή «επιχείρηση» μαζί με τον ξάδερφό μου τον Βαγγελάκο. Αγόραζε η θεία μας τα ραδίκια και τα έστελνε με φορτηγό στην Αθήνα. Την άλλη μέρα, τα παραλαμβάνουμε και τα πουλούσαμε στις στάσεις των λεωφορείων. «Άγρια του βουνού ραδίκια από τα Τρίκαλα!», φωνάζαμε και μάλιστα είχαν μόλις βγει και οι σακούλες νάιλον και με μια ζυγαριά τα πουλούσαμε σαν άξιοι μικροπωλητές.

Ήταν πολύ επιτυχημένη προσπάθεια και μου απέδωσε λίγα χρήματα για μια περίοδο. Εκεί που τα πουλούσαμε πιο γρήγορα, ήταν στο Κολωνάκι, δίπλα στα ψαράδικα, όμως οι μανάβηδες ειδοποιούσαν την αστυνομία και δεν μπορούσαμε να συνεχίσουμε πια στην περιοχή αυτή.

Ήταν μια φορά απόκριες και όλος ο κόσμος έβγαινε έξω να διασκεδάσει, ιδιαίτερα στις ταβέρνες. Είχα πολύ λίγα χρήματα στην τσέπη μου και θα πήγαινα στην ταβέρνα, τη Δάφνη, για να φάω καμιά φασολάδα. Εκεί είχαμε πια γνωριστεί, ξέρανε πως δεν είχα χρήματα, οπότε μάλλον το διασκεδάσαμε. Έρχεται λοιπόν το γκαρσόνι και με επίσημο ύφος αρχίζει να μου αραδιάζει τον κατάλογο με τα φαγητά που προσέφεραν, κρέας με πατάτες στον φούρνο, παϊδάκια, μπριζόλες, και πάει λέγοντας.

- Καλά, πλάκα μου κάνεις, λέω στο γκαρσόν ή θέλεις να με βασανίζεις; Φασολάδα έχεις;
- Φασολάδα σήμερα, ανήμερα αποκριών; Εσύ πρέπει να μου κάνεις πλάκα.
- Α! Δεν ξέρω, εγώ ήρθα για φασολάδα.
- Για να κοιτάξω, λέει το γκαρσόνι και, επιστρέφοντας, μου ανακοινώνει ότι είχε μείνει λίγη φασολάδα από την Παρασκευή. Τη θέλεις; Με ρωτάει.
- Και βέβαια τη θέλω, του λέω.

Στο διπλανό τραπέζι καθόταν μια κυρία με το σκυλάκι της, που

τού είχε παραγγείλει μια μερίδα μπιφτέκια. Κοιτούσα παράξενα το μικροσκοπικό σκυλάκι και, για να είμαι ειλικρινής, το ζήλεψα κιόλας, που είχε τη δυνατότητα να τρώει μαγειρεμένο κρέας, κάτι που για μένα ήταν όνειρο απατηλό. Παρατηρούσα μία-μία τις μπουκιές, πώς του τις σερβίριζε η κυρά του και έλεγα μέσα μου: «Τι καλά θα ήταν να μοιραζόμασταν μερικά μπιφτεκάκια!». Το σκυλάκι φαίνεται ότι διαισθάνθηκε τη σκέψη μου και, βλέποντάς με να το κοιτώ κάπως περίεργα, φοβήθηκε μην του πάρω το φαγητό του και άρχισε να γρυλίζει. Η κυρία με αγριοκοίταξε λίγο. Προφανώς νόμισε πως θα πρέπει να ήμουν κακός άνθρωπος, αφού το ζώο διαμαρτυρόταν για την παρουσία μου. Δεν κρύβω ότι αυτό το περιστατικό το χάρηκα πολύ και γέλαγα με τον εαυτό μου. Σκεφτόμουν πώς τα κανονίζει έτσι η τύχη, που μερικές φορές οι σκύλοι απολαμβάνουν περισσότερα δικαιώματα από τους ανθρώπους!

Εκείνο όμως που με ενοχλούσε πολύ, ήταν ο ρατσισμός και η περιφρόνηση που δείχνουν οι άνθρωποι προς τους φτωχούς και μάλιστα όχι τόσο οι πλούσιοι, όσο εκείνοι που είναι εξίσου φτωχοί με σένα. Στις σπάνιες περιπτώσεις που είχα βρεθεί σε πάρτι νέων της ηλικίας μου, όταν τολμούσα να προτείνω σε κάποια κορίτσια να χορέψουμε μαζί, εκείνα απαντούσαν σαν να ήταν όλες συνεννοημένες: «Αχ, είμαι κουρασμένη!» και μετά από δυο λεπτά, τους έφευγε η κούραση και χόρευαν με τον επόμενο, που τους ζητούσε να χορέψουν. Αυτή η απόρριψη ήταν ομολογουμένως πολύ τραυματική.

Το μίσος που ξεπηδάει από μέσα σου από τις συνέπειες της φτώχειας, μερικές φορές δεν το σηκώνει η καρδιά σου, αν δεν υπάρχει ένα αντιστάθμισμα. Όπως λέει και ο Έρικ Χόφλερ, «το παθιασμένο μίσος μπορεί να δώσει νόημα και σκοπό σε μια άδεια ζωή». Αν όμως μέσα σου υπάρχουν ανθρώπινες αξίες, αρχές και κοινωνικά οράματα, το μίσος αυτό δεν δυναμιτίζει την αγάπη για τον συνάνθρωπό σου. Έτσι, πάντα σκεφτόμουν πως, όταν θα μεγάλωνα, θα αγωνιζόμουν ενάντια στην κοινωνική ανισότητα. Πέρασαν από τα χέρια μου έκτοτε χιλιάδες φοιτητές και εκπαιδευτικοί, που πάντα, με λόγια και με έργα, τους δίδασκα αυτό που και ο Μάρτιν Λούθερ Κίγκς έλεγε: *«Το σκοτάδι δεν μπορεί να καταπολεμηθεί με το σκοτάδι. Μόνο το φως μπορεί να το*

κάνει αυτό». Έτσι προσπαθούσα να μην πολεμήσω το μίσος με το μίσος, αλλά μόνο με την αγάπη και με όλες τις συνιστώσες της, όπως είναι η ετεροσυναίσθηση, η συμπάθεια, ο σεβασμός, η αποδοχή κ.ά. Κάθε φορά που η αγάπη φωλιάζει βαθειά στην καρδιά μου, νιώθωνθίζει ένα τριαντάφυλλο μέσα μου.

Πολλά χρόνια μετά, συνειδητοποίησα στη ζωή μου πως η αγάπη και ο σεβασμός στον άλλον, μπορεί να είναι οι πιο πολύτιμες και δυσεύρετες αρετές, όμως το πιο ατίταστο άλογο μέσα σου είναι το καλάμι της εξουσίας. Σε κάνει άλλον άνθρωπο. Γι' αυτό και φοβόμουν πάντα, μην το καβαλήσω. Όταν έμπαινα στην αίθουσα διδασκαλίας, προσπαθούσα να βλέπω μια άδεια καρέκλα, όπου έβαζα τον εαυτό μου ανάμεσα στους ακροατές. «Αν ήσουν φοιτητής», έλεγα μέσα μου, «θα καθόσουν σε αυτή εδώ τη θέση. Πώς θα ήθελες να βλέπεις τον δάσκαλό σου; Πώς θα ήθελες να σου συμπεριφέρεται;». Έτσι έκανα αγώνα να ελέγχω τον εαυτούλη μου, που είχε αποκτήσει κάποιου είδους εξουσία. Όταν έμπαινε φοιτητής στο γραφείο μου, σηκωνόμουν όρθιος, τον καλωσόριζα και καθόμουν δίπλα του. Έκανα το πρόβλημά του, πρόβλημά μου. Παρακολουθούσα την έκφραση του προσώπου του, όταν έμπαινε στο γραφείο και όταν έφευγε. Φοβισμένος, ταραγμένος, κατακυριευμένος από αγωνία, όπως ακριβώς συμβαίνει και σε μένα, όταν επισκέπτομαι την εφορία και λέω στον εαυτό μου, «Ωχ Θεέ μου, τι μπορεί να μου συμβεί τώρα;». Όταν έφευγε, είχε αποκτήσει μια χαρούμενη έκφραση, γιατί είχε ξεφορτώσει το πρόβλημά του και ηρεμούσε. Αυτή ήταν η δική μου ευτυχία, να βλέπω τα παιδιά ευχαριστημένα.

Δεν ήταν και εύκολο μέσα σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα όχι και τόσο ανθρώπινο, να κατακτάς την αγάπη των μαθητών σου. Αρχικά, οι μαθητές σε τοποθετούν εξ ορισμού στην αντίπερα όχθη, σε βλέπουν με καχυποψία λέγοντας μέσα τους: «Νάτος τώρα ο καινούργιος μου καταπιεστής και τύραννος της μάθησης». Κι έχουν συχνά δίκιο. Παίρνει πολύ χρόνο μέχρι που το βλέμμα τους από καχύποπτο να γίνει γελαστό και να σε κοιτάζει με ευγνωμοσύνη. Πάντοτε τα παιδιά ανταποκρίνονται στην αγάπη και είναι αυστηρότατοι κριτές στη διαδικασία της μάθησης. Μπορεί να μην ξέρουν πάντα ποια είναι η καλύτερη διαδικασία, αλλά τη νιώθουν στο πετσί τους και δεν μπορείς να τα ξεγελάσεις.

Η αρχή του τέλους της πείνας

Την εποχή λοιπόν που ήμουν θαμώνας της «Δάφνης», οι σχέσεις μου με τον πατέρα μου εξακολουθούσαν να είναι απόμακρες. Μια βραδιά, που ήξερα ότι θα ήταν σε μια γνωστή οικογένεια και την περίοδο εκείνη δεν είχα ούτε χρήματα ούτε δουλειά, αποφάσισα κι εγώ να πάω να τον συναντήσω. Να του ζητήσω βοήθεια, μήπως ήξερε κανέναν να με πάρει στη δουλειά. Ως πρώην καπετάνιος της Αντίστασης, έχαιρε της εκτίμησης πολλών ανθρώπων, αλλά και λόγω του χαρακτήρα του, είχε κάνει πολλές γνωριμίες.

Πράγματι, τον συνάντησα σε αυτό το σπίτι και του ζήτησα να με συστήσει σε κανένα γνωστό του, προκειμένου να βρω απασχόληση.

- Να πας, μου λέει, στο θέατρο του Ηρώδη του Αττικού. Προχτές γνώρισα τον Διευθυντή. Πες του ότι είσαι γιος μου.
- Α, ωραία, θα πάω, του λέω. Με την ευκαιρία μήπως έχεις να μου δώσεις καμιά δραχμή, γιατί τώρα τελευταία δεν έχω δουλειά καθόλου και περνάω δύσκολες ώρες;
- Πού να τα βρω παιδί μου! Κι εγώ δεν έχω δουλειά.
- Ούτε δέκα δραχμές δεν μπορείς να μου δώσεις, για να περάσω την αυριανή μέρα; Ψάχνει στην τσέπη του και μου δίνει πέντε δραχμές, αρκετές για να φάω ένα σπανακόρυζο ή μια μακαρονάδα.

Μετά από πολύ καιρό, πέρασα πάλι από αυτό το σπίτι για μια δουλειά. Η κυρία του σπιτιού μου είπε πως θα μου εκμυστηρευόταν ένα γεγονός που της είχε κάνει εντύπωση. Τη βραδιά εκείνη, που ζήτησα χρήματα από τον πατέρα μου και είπε πως δεν είχε να μου δώσει, μετά από λίγο ήρθε ένας κοντοχωριανός του από την Αγναντιά, ο οποίος του ζήτησε χρήματα για να γυρίσει πίσω στο χωριό του. Και αμέσως εκείνος βγάζει από την τσέπη του και του δίνει 500 δραχμές. Τότε κι εκείνη δεν άντεξε και του έκανε την παρατήρηση:

- Καλά, πώς μπορείς βρε Μπαρμπαμήτσο να δίνεις σε ένα ξένο πεντακόσιες δραχμές δανεικά και αγύριστα και να μην δίνεις στο παιδί σου δέκα δραχμές, που πεινάει; Και τι μου απαντάει, εκείνος, Αριστοτέλη μου; «Να μάθει στη ζωή του να τα βγάζει

μόνος του». Βέβαια, αγανάκτησα και του έβαλα μια κατσάδα και από τότε δεν ξαναπάτησε εδώ. Μακάρι να μην ξαναπατήσει.

Την άλλη μέρα, πήγα και βρήκα τον διευθυντή του Ηρώδειου, του είπα ότι ήμουν γιος του Μπαρμπαμήτσου και ότι έψαχνα για δουλειά.

- Α! πάνω στην ώρα ήρθες. Σου έχω δουλειά. Μαζί με κάποιον άλλον, πριν από κάθε παράσταση, θα απλώνεις αυτά τα μαξιλαράκια με τη σειρά στα καθίσματα του θεάτρου και μετά την παράσταση θα τα μαζεύεις. Να είσαι κάθε βράδυ στην ώρα σου.

Η χαρά μου ήταν απερίγραπτη. Να και κάτι καλό που είδα αυτή τη φορά από τον πατέρα μου! «Δεν θα πάω φέτος το καλοκαίρι στο Μοναστήρι, θα καθίσω εδώ για να μαζέψω χρήματα για τον χειμώνα», σκεφτόμουν.

Μερικές φορές ορισμένοι σκηνοθέτες χρειάζονταν και κομπάρσους. Με ντύνανε με κάτι προβιές, φορούσα και κάτι κουδούνια και έτρεχα όπως μου έλεγαν πάνω στη σκηνή. Τη διασκέδαζα πολύ τη δουλειά μου αυτή. Αισθανόμουν πολύ τυχερός που, μετά από μια μακρά θητεία στους βρώμικους δρόμους και στην πιάτσα της βιοπάλης, βρισκόμουν κοντά σε ανθρώπους του θεάτρου, σε μεγάλους σκηνοθέτες και ηθοποιούς και ζούσα μαζί τους τη μυσταγωγία της τέχνης.

Κάθε βράδυ ήμουν εκεί, κάτω από αυτό το σπάνιο αριστούργημα που κοσμεί όλη την ανθρωπότητα, τον Παρθενώνα. Πολλές φορές πήγαινα πιο νωρίς και ανέβαινα στην Ακρόπολη. Καθόμουν εκεί μέχρι τα φώτα να αρχίσουν να τη φωτίζουν μέσα στο μισοσκόταδο του αττικού ουρανού και να παίρνει την όψη του ζωντανού μύθου. Αξέχαστο, μοναδικό βίωμα. Με την ευκαιρία αυτή, έπαιρνα και τα ανάλογα βιβλία, τα διάβαζα και μεταφερόμουν στην εποχή της κλασικής αρχαιότητας. Κάθε φορά που αποχωρούσα και κατέβαινα τα σκαλιά για να πάω στο Ηρώδειο, ένιωθα μια ευφορία, σαν αυτή που δημιουργεί μέσα σου η αρμονία του μέτρου της Τέχνης και της Αισθητικής, αλλά και το δέος που προκαλεί ο ιερός αυτός χώρος, το άγγιγμα των μαρμάρων, όπου χιλιάδες χρόνια πριν είχαν πατήσει οι δημιουργοί μιας αξιοθαύμαστης εποχής. Θεωρούσα τον εαυτό μου

πολύ τυχερό που μου δινόταν η ευκαιρία να νιώθω αυτά τα σπάνια αισθήματα, που πήγαζαν τόσο από τον ίδιο τον χώρο, όσο και από τα θεατρικά δρώμενα που κάθε βράδυ καταχειροκροτούνταν από τους θεατές. Το θέατρο της Επιδαύρου ήταν θεραπευτήριο για τους ασθενείς που κατασκήνωναν στα διπλανά θεραπευτικά κέντρα και η θεατρική εμπειρία τους ήταν ένα συμπλήρωμα της θεραπείας τους.

Την ευφορία αυτή τη θυμήθηκα αργότερα, όταν σε πολύ ώριμη πλέον ηλικία, επισκέφτηκα την Εκκλησία του Αγίου Πέτρου στο Βατικανό και δεν μπορούσα παρά να κάνω τη σύγκριση ανάμεσα σε αυτά τα δύο μνημεία, που είναι από τα πλέον δημοφιλή στον κόσμο. Πήγα λοιπόν να βγάλω εισιτήριο για να επισκεφτώ τον Ναό του Αγίου Πέτρου και υπήρχαν δυο επιλογές για τα εισιτήρια. Πήρα την ακριβότερη, θεωρώντας ότι θα ήταν καλύτερη. Στο σημείο ελέγχου των εισιτηρίων, ρώτησα ποια ήταν η διαφορά και ο ελεγκτής μου απάντησε με χιούμορ: 570 σκαλιά παραπάνω. Δεν έδωσα πολλή σημασία και μπήκα στην αντίστοιχη ουρά. Σε λίγο βρέθηκα σε ένα στενό, ανηφορικό τούνελ από σκαλιά, που οδηγούσε στον τρούλο του Αγίου Πέτρου. Ευτυχώς που δεν είχα κλειστοφοβία, γιατί αν έμπαινες μέσα, με τη ροή και την πίεση του κόσμου, ήταν αδύνατο να αλλάξεις γνώμη. Έτσι βρέθηκα στα ύψη, από όπου υπήρχε μια πανοραμική θέα της Ρώμης, πράγματι πολύ θεαματική.

Κατόπιν κατέβηκα και μπήκα στο εσωτερικό του ναού, όπου με κυρίευσε μεγάλο δέος και θαυμασμός από τη μεγαλοπρέπειά του και από τη ζωντάνια του πλήθους των έργων τέχνης, τα οποία φαίνονταν καλοδιατηρημένα, σε άριστη κατάσταση, και έφερναν ολοζώντανο το παρελθόν μπροστά στα μάτια σου. Οι εικόνες που είχα σχηματίσει από τα σχετικά βιβλία και από τα λευκώματα με τα έργα τέχνης εκείνου του μνημείου ωχριούσαν μπροστά σε αυτό το δυνατό και συγκλονιστικό θέαμα. Ανατρίχιασα όμως κάτω από αυτή την έντονη και μεγαλειώδη θρησκευτική ατμόσφαιρα. Αυτή η ομορφιά, ο πλούτος και το μεγαλείο, περισσότερο με μελαγχολούσαν, παρά με ευχαριστούσαν. Κυριαρχούσαν πάνω μου περισσότερο, παρά με ηρεμούσαν. Δεν με αγκάλιαζαν, όπως μέσα σε έναν δικό μας αρχαίο ή έναν βυζαντινό ναό, αλλά με απέβαλαν σαν ένα ξένο

σώμα, κάνοντάς με να νιώθω μικρός, τιποτένιος. Ένιωθες πως όλα αυτά τα έργα δημιουργήθηκαν σε περιόδους θρησκευτικής δυναστείας, ματαιοδοξίας και απουσίας δημοκρατίας. «Γι' αυτό και ο Τρούλος ήταν τόσο ψηλά: γιατί ο θεός τους ήταν και αυτός πολύ ψηλά. Και σε αυτό το ύψος τα έβρισκε με τους δυνάστες και τους καταπιεστές της ελευθερίας και του ανθρώπινου μέτρου», σκεφτόμουν.

Βγαίνοντας έξω στη μεγάλη πλατεία του Αγίου Πέτρου, είχα μια αναστάτωση μέσα μου και δεν θα μπορούσα να συνέλθω, αν δεν έψαχνα και δεν έφερνα στον νου μου μια αντίστοιχη εικόνα από την Ελλάδα: τον Παρθενώνα, τους γελαστούς τρούλους της Σαντορίνης, το αρχαιολογικό μουσείο της Αθήνας. Εκεί τα ιερά έργα τέχνης είναι κοντά στο μέτρο του ανθρώπου. Νιώθεις ότι βρίσκεσαι δίπλα στους αρχαίους προγόνους σου, μέσα στην αγκαλιά των θεών. Τα αρχιτεκτονικά θαύματα του Παρθενώνα και τα αριστουργήματα του Φειδία εκπέμπουν μηνύματα ομορφιάς, υπερηφάνειας και κλασικής αρμονίας κι έχουν μια καθαρτική, θεραπευτική ιδιότητα. Νιώθεις ότι λυτρώνουν την ψυχή σου από το βάρος της. Τα έφερα λοιπόν στον νου μου και τότε ηρέμησα.

Θαυμάσια τα περνούσα στο θέατρο Ηρώδη του Αττικού. Μια μέρα, με καλεί ο διευθυντής και μου λέει ότι η κ. Συνοδινού έψαχνε για έναν κομπάρσο στο θέατρο του Λυκαβηττού. «Πήγαινε», μου λέει, «είναι καλό χαρτζιλίκι. Θα έρχεσαι παράλληλα κι εδώ, να απλώνεις τα μαξιλαράκια. Θα κανονίσω με τον άλλο που δουλεύετε μαζί, να τα απλώνεις εσύ πριν αρχίσει η παράσταση κι εκείνος να τα μαζεύει στο τέλος».

